

Bezzegh Alpár

MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG: AZ 1945 UTÁNI JUGOSZLÁV TÖRTÉNETÍRÁS KÉPE A HAZAI NÉMET KISEBBSÉGRŐL

A két világháború közötti jugoszláv királyság legnagyobb nemzeti kisebbsége a német volt (1918-ban kb. 525.000 fő, 1941-ben kb. 500.000 fő).¹ Létszámuk a második világháborút követő menekülés, népirtás, deportálás, teljes vagyon- és jogfosztás, kitelepülés következtében 1953-ra, vagyis alig néhány év alatt kb. 61.000 főre apadt. Ezzel a jugoszláviai németiség, mely kisebbrészt (Szlovéniában) már a 10. századtól, nagyobb részt (a Délvidéken) a 18. századtól jelen volt e területen, gyakorlatilag megszűnt létezni. Akik valahogyan túléltek az 1944–1948 közötti, rémálomba illő időszakot,² azok legnagyobb része a követ-

¹ Az első, 1921. évi népszámlálás 513.472 németet mutatott ki. 1924-ben, miután megszilárdult a román–jugoszláv államhatár, e szám 505.790-re apadt. A valóságban létszámuk mintegy 20.000-rel magasabbra tehető. Ennek oka egyrészt (legnagyobb részt) az, hogy Horvát-Szlavónországban a horvát hatóságok igyekeztek minél több németet horvátként összeírni. Másrészt a szlovéniai németeket is igyekeztek a szlovén hatóságok szlovénként feltüntetni.

Az 500.000-es létszám (mint minimum) becslésen alapul, mivel az 1931. évi népszámlálás kisebbségekre vonatkozó adatait a jugoszláv hatóságok nem tették közzé. (Csak Belgrád elfoglalása után került az anyag Bécsbe, ahol a Wilfried Krallert statisztikus vezette kutatócsoport feldolgozta és publikálta.) Az 1918-hoz képest mintegy 25.000 fős veszteségnek legnagyobb részt a szlovéniai németiség drasztikus apadása (asszimiláció, Ausztriába áttelepülés) az oka.

Wehler, Hans-Ulrich: Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918–1978. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1980. 103. (2-es lábjegyzet, Tabelle 1) [a továbbiakban: Wehler]; Biber, Dušan: Nacizem in nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966. 20. (37-es lábjegyzet) [a továbbiakban: Biber]; Suppan, Arnold: Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld. (Veröffentlichungen des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Bd. 14) Oldenbourg Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1996. 667., 670. (19-es lábjegyzet), 672.; A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). KSH, Budapest 1998. 18., 26–32.; Krallert, Wilfried (szerk.): Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931. (Schriften der Publikationsstelle Wien für den internen Dienstgebrauch) Wien 1943.

² Wildmann, Georg–Sonnleitner, Hans–Weber, Karl etc.: Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948: die Stationen des Völkermords. Verfaßt vom Arbeitskreis Dokumentation

kező 20 év folyamán Nyugat-Németországba távozott. Azon kevesek pedig, akik otthon maradtak, a népszámlálásokat ezentúl magyarnak, horvátnak, szlovénnek vagy szerbnek vallották magukat (illetve azzá asszimilálódtak).³

A jugoszláviai németiség történetével foglalkozó hazai szakirodalom alatt a Jugoszláviában 1945–1991 között, illetve az utódállamaiban 1991 óta megjelent történeti munkákat értjük. (Mivel a németiség 70%-a a Vajdaság mai területén élt, az utódállamok közül elsősorban a szerbiai történészek munkái állnak érdeklődésünk középpontjában.) Szemléletmódjuk alapján két csoportra oszthatjuk őket.

1. A háborúból győztesen kikerült, Tito vezette kommunista mozgalom minden katonai és politikai alakulatot, mely 1941–1945 között nem csatlakozott hozzá, „fasisztának”, a „nép ellenségének”, „hazaárulónak” és az „ötödik hadoszlop tagjának” bélyegzett – ennek megfelelően azonnal megkezdte likvidálását, koncentrációs táborba hurcolásukat *már jóval azelőtt*, hogy hivatalosan hatalomra került volna 1945. november 29-én. Ennek az össz-délszláv „tisztogatásnak” voltak legelső áldozatai a ország német nemzetiségű lakosai is, akiket még 1944. november 21-én teljes vagyon- és jogfosztással sújtott a boszniai Jajce városában összeült kommunista AVNOJ⁴ (Jugoszlávia Népi Felszabadításának Antifasiszta Tanácsa), és akikre 1951-ig gyakorlatilag „szabad prédaként” tekintett a hatalom, így is bántva velük. Az ország szovjetizálása párhuzamosan folyt az ellenségnek bélyegzett társadalmi és etnikai csoportok elleni genocídiummal.⁵ 1944–1948 között a német nemzeti kisebbség mint olyan gyakorlatilag megszűnt létezni. A rezsim ideológiájában a „*folksdojčerek*” (csakis e kifejezést hasz-

in der Donauschwäbischen Kulturstiftung (München) und im Bundesverband der Landsmannschaft der Donauschwaben (Sindelfingen). München 1998. [a továbbiakban: Verbrechen an den Deutschen]

Ugyanez angolul: Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948. München 2003.

Ugyanez szerbül: Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948. Beograd 2004. [cirill betűs]

³ Wehler 159.; Janjetović, Zoran: Between Hitler and Tito. The disappearance of the ethnic Germans from the Vojvodina. Belgrade 2000. 346. [a továbbiakban: Between Hitler and Tito]

⁴ Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije

⁵ Vö.: Blumenwitz, Dieter: Rechtsgutachten über die Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Donauschwäbische Kulturstiftung, München 2002.; Janjetović, Zoran: Da li su Srbi počinili genocid nad Podunavskim Švabama? In: Mirković, Jovan (szerk.): Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja. (Zbornik radova sa naučnog skupa, Beograd, 22–23. april 2003.) Kragujevac–Beograd 2005. 231–238.

nálták a hazai németekre, hogy szándékosan „összemoshassák” őket a „*rajhs-dojčer* okkupátorokkal”⁶) az „ősellenséggé” stilizált Németország olyan „elő-őrseiként” jelentek meg, mint akiknek feladata nem más, mint egyengetni az „anyaország” útját ahhoz a „napsütötte Adriához”, amely évszázadok óta a „német expanzió lényegi céljai” közé tartozott.⁷ Az állampárt és a hadsereg ideológusai, valamint az egész oktatási rendszer évtizedeken át azt súlykolták a felnövekvő generációk fejébe, hogy Németország és a hazai németek (voltak) Jugoszlávia és a szerbség legfőbb ellenségei. Az „agymosás” már az óvodákban kezdetét vette. Németország, Ausztria, „a” németek és az általuk (is) képviselt nemzetközi fináncióke a rosszak legrosszabbika, az évszázados „esküdt ellenség”. Egészen Jugoszlávia széteséséig, sőt azután is e kép él(t) a megelőző évtizedekben szocializálódott nemzedékekben. Az oktatási rendszer egyfelől minden németet *differencia nélkül* „lefasztyázott”, másfelől igyekezett minél kevesebb információt nyújtani a hazai német lakosságról. Az átlagember csak annyit tud(hatott), hogy 1945 előtt németek is éltek az országban, 1945-ben pedig elhagyták otthonaikat a visszavonuló okkupátorokkal együtt. (S mivel ez utóbbiakkal „egy követ fújtak”, örökre „eljátszották” azon jogukat, hogy visszatérhessenek.) Erre vezethető vissza az az *általános érdektelenség* is, ami mind a mai napig jellemzi nemcsak Szerbia, de a többi utódállam közvéleményét is a hazai németekkel kapcsolatban, „amiről nem rendelkezünk információval, az iránt nem is érdeklődünk” alapon. Az egész ideológiai rendszer az alábbi négy alapelemből álló interpretációs mintára vezethető vissza:

- a). a hazai németek az 1918–1941 közötti 23 éven át semmi másra nem törekedtek, minthogy megszabaduljanak a jugoszláv uralomtól, önálló államot hozzanak létre vagy csatlakozzanak a Harmadik Birodalomhoz;
- b). minden németet e fenti törekvés jellemzett; azaz *kollektive* bűnösök a csecsemőtől az aggastyánig;

⁶ Shimizu, Akiko: Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien. (Regensburger Schriften aus Philosophie, Politik, Gesellschaft und Geschichte, Bd. 5) Lit Verlag, Münster 2003. 8–9.

Volksdeutscher = „népi” (= etnikai, vagyis Németországon kívül, kisebbségi sorban élő) német
Reichsdeutscher = németországi („birodalmi”) német

⁷ Žiletić, Zoran előadása a müncheni Südostdeutsches Kulturwerkben 1995. október 17-én. Közli: Grimm, Gerhard – Zach, Krista (szerk.): Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa: Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sprache. Band 2. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks; Reihe B: wissenschaftliche Arbeiten; Bd. 53) München 1995. 223–235., itt 225–226. [a továbbiakban: Žiletić]

- c). a háborút nemcsak Németország, a német hadsereg veszítette el, hanem a hazai németek is; emiatt nekik is, az előbbiekkal együtt, örökre el kellett hagyniuk Jugoszlávia területét;
- d). minden katonai és politikai csoportosulás, amely elmulasztotta a Titóhoz való csatlakozást 1941–1945 között, fasiszta, hazaáruló, a nép ellensége, ötödik hadoszlop; – vagyis eliminálandó elem.⁸

E fekete-fehér ellenségkép korrektúráját mindenáron elkerülték évtizedeken át, hiszen ez megkérdőjelezte volna az egész „népfelszabadító háború”, Tito küzdelmének és hatalomra jutásának *mítoszá*t – végső soron tehát magának az egész rezsimnek a létjogosultságát. (E mítosz fenntartása, a Nyugattal való jó kapcsolatok ellenére, márcsak azért sem jelentett semmiféle problémát, mert a szövetségesek annak idején szintén következetesen kitartottak abbéli álláspontjuk mellett, hogy az általuk támogatott Tito ellenségei egyúttal az ő ellenségeik is – ezáltal szemet hunyva nemcsak a németek, de a demokratikusan gondolkodó, antikommunista szlovénok, horvátok, montenegróiak, szerbek, olaszok *en masse* likvidálása felett is.⁹) E fekete-fehér képet közvetítette a nyilvános média, az olcsó szórakozást és ideológiai „agymosást” szolgáló partizánfilmek csakúgy, mint az áltudományos cikkeket megjelentető, ilyesmire mindig „hadra fogható” újságírók.¹⁰ Mivel Jugoszláviában a „fasiszta német nyelvet” alig tanították, hiányzott (illetve az utódállamokban mindmáig hiányzik) az az idegennyelv-tudás, amelynek segítségével egyáltalán kezdetét vehetné olyan civil „önképzés”, amely lebonthatná a mesterségesen felépített és magukat szívósan tartó, „bebetonozott” ellenségképeket a hazai német lakossággal kapcsolatban, megindítva a közeledést, a párbeszédet az *Erlebnisgeneration* (vagyis a történeteket átélt nemzedék) még élő tagjaival. Miközben az emberek nagy része úgy tekint(ett) Németországra, Ausztriára, mint a fejlett Nyugat részére, ahol ráadásul vendégmunkásként még szerencsét is próbálhat (hiszen befogadják), addig a hazai németiségről továbbra is az (volt) a summás véleménye, mint amit az eddigiekben ismertettünk. A lakosság többségében ma is tovább él az a hamis kép, amellyel a titói rezsim büszkélkedett, ti. hogy a szocialista rendszerek közül az övé a valaha létezett legemberarcúbb – már-

⁸ Uő. 229.

⁹ Vö.: Karapandžić, Borivoje: *Jugoslovensko krvavo proleće 1945: Titovi Katini i Gulazi*. Cleveland 1976. [Az 1945-ös véres jugoszláv tavasz: Tito Katýnjai és gulágjai]

¹⁰ Žiletić 225–226.

pedig e propagandában nem volt, nem is lehetett helye semmiféle párbeszédnek akár a németekről, akár más áldozatokról.¹¹ Mivel az elmúlt 60 évben felnőtt nemzedékek, a totális ignorálás jegyében, szocializációjuk során még alapszabványokat sem kaptak a hazai németek történetéről, nem is tudnak kérdéseket feltenni önmagukban, ha egyszer „nincs is miről”... Ez a történetekre is érvényes volt egészen az 1990-es évekig: „Joggal állapítható meg, hogy teljes tudományos közönségünk a jugoszláviai német nemzeti kisebbség történetének még a legrelevánsabb adataival sincs tisztában.” – állapította meg szomorúan Branko Bešlin (1960–), az újvidéki egyetem tanára 2000-ben.¹² Jugoszlávia népei 1945–1989 között kollektív „agymosáson” mentek keresztül: az ország fél évszázadon át „a gyűlölet edzőtábora” (Ivo Andrić) volt, ahol éppen a volt német kisebbség szolgált legfőbb „boxzsákként” a kollektív, etnikai alapon motivált agresszió kultuszának elterjesztéséhez és ébrentartásához. (Hogy mindez 1991-ben, amikor Németország felkarolta a szlovén és horvát állami függetlenségi törekvéseket, Szerbiában tovább erősödött, ismét kollektíve „a szerbek ősellenségének” kiáltva ki „a” németeket, nem szorul különösebb magyarázatra...¹³)

Jugoszláviában a munkásmozgalom és a hadtörténet kutatását kivették az egyetemek keretei közül, s mindegyik tagköztársaságban külön intézetet állítottak fel e célra. (E „munkamegosztás” Szerbiában mindmáig fennáll.) A hadtörténet ez esetben leginkább a partizánháború, a munkásmozgalom-kutatás pedig a jugoszláv kommunista párt (illetve szerbiai utódpartja) történetének feldolgozását jelentette/jelenti. Márpedig a „folksdojčereket” kezdettől fogva

¹¹ Between Hitler and Tito 14.

¹² Bešlin, Branko: Vesnik tragedije: nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine. Platoneum, Novi Sad–Sremski Karlovci 2001. 6. [a továbbiakban: Bešlin]

¹³ „Ideális” példa erre Slobodan Maričić belgrádi újságíró *Susedi – dželatli – žrtve: folksdojčeri u Jugoslaviji* (Szomszédok – hóhérok – áldozatok. Népi németek Jugoszláviában) című, 1995-ben Belgrádban megjelent, notórius hazugságokkal és faktográfiai hibákkal teli könyve, amely „gondoskodott” arról, hogy a szerb közvéleményben a hazai németekkel szembeni averziók ne csökkenjenek. A könyv borítóján, mintegy kísérőrajzként a címhez, hátborzongatóan rikító színű, provokatív pózban, horogkeresztes zászló alatt álló fiatal náci alakja látható. A könyvben található tendenciózus hazugságok cáfolására külön könyv jelent meg Anton Scherer grazi történész tollából: *Irrtümer, Manipulationen und Fälschungen im neuesten Werk über die Deutschen in Jugoslawien* [Tévedések, manipulációk és hamisítások a jugoszláviai németekről megjelent legújabb munkában] (Danubio-Suevia, Bd. 13) Graz 1997.

Ugyanilyen negatívan nyilatkozik Maričić könyvéről Žiletić is (230–231.).

ezen (tudományos minősítésüket tekintve igencsak megkérdőjelezhető „szakemberek” által vezetett) intézmények hatáskörébe utalták – tulajdonképpen „eldugva”, marginalizálva, zárójelbe téve a témát a szélesebb tömegek, illetve a felnövekvő nemzedékek értelmisége előtt.¹⁴ Már e tény önmagában jelzi, hogy a kisebbség „kriminalizálása” rendszerlegitimizációs célokat szolgált, és semmi köze a történeti valósághoz. Mivel pedig az egykori partizánháború történetét egészen az ezredfordulóig nem tárgyalhatták úgy a „Jugoszlávia szellemének fogságában” leledző Szerbiában, hogy ne a „megtestesült gonoszként” fessék le a hazai németiséget; továbbá sem a történeti, sem a germanisztikai tanulmányok tanmenetében nem szerepeltek (szerepelnek) külön; alig mutatkozik esély arra, hogy egy nagyon kis számú érdeklődőt kivéve az elkövetkező évtizedekben a szerb közvéleményben meglévő előítéletek megszűnjenek, illetve az ezeket fenntartó információhiány jelentősebb mértékben csökkenjen, az érdeklődés pedig pozitív irányba forduljon.¹⁵ Vagy ahogy egy fiatal szerb történész, Zoran Janjetović 2000-ben megfogalmazta: „A svábok¹⁶ sorsának problematiká-

¹⁴ Lásd pl.: Mirnić, Josip: Nemci u Bačkoj i narodnooslobodilački pokret 1941–1944. In: Narodnooslobodilački rat i revolucija u Srbiji 1941–1945. Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972. 277–299.

[A bácskai németek és a népfelszabadító mozgalom 1941–1944. In: Népfelszabadító mozgalom és forradalom Szerbiában 1941–1945. Szerbia Munkásmozgalmi Történetének Intézete, Belgrád 1972]

¹⁵ Žiletić 226–227. Ez annál is inkább igaz, minthogy a szerbség, horvátországi és koszovói településterületeinek elvesztése miatt, még inkább a nacionalizmus ópiumába menekül, s igyekszik felgyorsítani megmaradt országterületének nemzetállami homogenizációját. Ez pedig éppen a Vajdaságot érinti leginkább. Ilyen körülmények között semmi esély arra, hogy a szerb közvéleményben éppen a fizikailag teljesen eltávolított, ma már nem is létező német szomszédokról alkotott torz előítéletek megszűnjenek. Főleg, hogy a szerbek jelentős része a Vajdaságban nem is őslakos, hanem éppen a németek házaiba 1945 után érkezett telepes. El lehet képzelni, ők mekkora „érdeklődést” mutatnak az egész téma iránt...

¹⁶ „Németek” vagy „svábok”? – hangzik gyakran a kérdés. „Dunai svábok” vagy „Duna-menti svábok” (*Donauschwaben*) elnevezés alatt azokat a németeket értjük, akiket az 1683-ban meginduló visszafoglaló háborúktól egészen a 19. század közepéig eltelt bő másfél évszázad folyamán a Habsburg-uralkodók, a hazai főpapság és főnemesség a magyar szent korona országaiba behívott, és túlnyomórészt a Kárpát-medence központi területein, a Duna völgyében telepített le. A „svábok” elnevezés azért félrevezető (és lehetőleg kerülendő), mert a telepesek a német nyelvterület legkülönbözőbb vidékeiről érkeztek, s csak kis részük származott valóban Svábföldről. A „dunai sváb” kifejezés csak a 20. század elejétől kezdett meghonosodni: nyomtatott formában először 1922-ben bukkant fel, s két földrajztudós (a grazi egyetemen előadó Robert Sieger, valamint a stuttgarti *Deutsches Ausland-Institut* munkatársa, Hermann Rüdiger) alkalmazta azokra a né-

ja továbbra is rázós téma Szerbiában. Bár ma már nem lehetetlen néhány jó szót szólni a volt sváb szomszédokról, de az illetőnek számolnia kell sok olyan emberrel, akik élettapasztalatainak vagy ideológiai beállítottságuknak köszönhetően hajlamosak vehemenssen elvitatni nemcsak a népi németek bármiféle rehabilitációját, de mindenféle komoly kutatás jogosságát is, amely a német kisebbség igazi szerepét igyekszik feltárni 200 éves régióbeli, más népekkel való együttélése során. Ezek az emberek ma is úgy tekintenek a történelemre, mint egy fekete-fehér háborús filmre, melyben a partizánok játszák a jó fiúk, a folksdojčerek pedig a rosszak szerepét.”¹⁷

Az eddig leírtak fényében érthető, hogy a jugoszláv történetírás alig foglalkozott a hazai németiség történetével. Jellemző, hogy az ország széthullásáig mindössze két jelentősebb tudományos munka született a témában:

Biber, Dušan: *Nacizem in nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966* (A nácizmus és a németek Jugoszláviában 1933–1941) és

Mirnić, Josip: *Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu. Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1974* (A bácskai németek a második világháborúban).¹⁸

Biber nagy erudícióval megírt, bőséges mennyiségű bel- és külföldi kiadott és kiadatlan forrást feldolgozó, 166 oldalnyi jegyzetapparátussal és kommentált bibliográfiával ellátott, szlovén nyelvű könyve rengeteg faktográfiai információval szolgál a német kisebbség gazdasági, kulturális, szociális, politikai életéről. Ebben áll legnagyobb értéke. Ugyanakkor az egész munka az eddig

metekre, akik a történelmi Magyarország déli vidékein éltek, de a Monarchia felbomlása után különféle utódállamok (Magyarország, Románia, Jugoszlávia) határai szabdalták szét településterületeiket.

Gündisch, Konrad: Die deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ein Überblick. In: Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ausstellungskatalog. Hrsg. vom Innenministerium Baden-Württemberg. Sigmaringen 1989. 11–22.; Tafferner, Anton: Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil. (Donauschwäbisches Archiv, Reihe III: Beiträge zur Volks- und Heimatforschung, Nr. 24) Arbeitsgemeinschaft Donauschwäbischer Lehrer im Südost-deutschen Kulturwerk, München 1974. 73–83.

¹⁷ Between Hitler and Tito 18.

¹⁸ Mirnić művének korabeli recenzióját lásd pl.: Müller, Josef: Ein serbisches Buch über die Batschka-Deutschen im 2. Weltkrieg. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 1975/4. 260–265.

A Mirnić által írottak egy része, az 1941–1944 közti időszakra vonatkozóan, rövidített formában Magyarországon is megjelent: Mirnics J.: Die Batschkadeutschen zur Zeit der ungarischen Besetzung (1941–1944). In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* (18.) 1972. 320–354.

ismertetett történelemszemlélet jegyében íródott, világosan tetten érhető célja pedig „egyértelmű bizonyítékokat” szolgáltatni ahhoz, hogy a jugoszláviai németek már Hitler hatalomra jutásának évétől kezdve *aktív* „ötödik hadoszlop” alkottak.¹⁹ Biber a nemzetiszocialista ideológiai befolyásoltság szerepét helyezi egész munkája középpontjába, s legfőképpen a szlovéniai németekre koncentrál, „különös tekintettel az északi határra és az Adriához vezető német hídra”.²⁰ Hogy mire helyezi a súlypontokat, azt már könyvének tartalomjegyzéke is megelőlegezi. A fejezetek címei: „Bevezetés: a jugoszláviai németek történetének áttekintése Hitler hatalomra jutásáig; 1. A jugoszláviai németek körében jelentkező náci mozgalom keletkezése és fejlődése 1933 nyarától az Anschluszig; 2. Az Adriához vezető német híd és a szlovéniai németek nácifikációja; 3. A szlovéniai németek az Anschlusstól a második világháború kitöréséig;

¹⁹ Könyvének záró mondatai (266–267.): „A jugoszláv hadsereg kapitulációjával és a feldarabolt Jugoszlávia különböző területein bevezetett megszálló rezsimekkel új fejezet kezdődik a jugoszláviai németek történetében is. Utóbbiak nagy számban a leghűségesebb végrehajtói voltak a német megszálló hatóságok parancsainak, ezáltal tevékenyen és makacsul harcoltak a népfelszabadító háború ellen. Az eddig rendelkezésre álló források alapján érthető és kétségtelenül igazolódott, hogy a jugoszláviai németek ahol csak tudták, nagy mértékben aktívan támogatták a Jugoszlávia elleni náci agressziót, valóban az ötödik hadoszlop szerepét játszva az [1941] áprilisi összeomlás idején. Mindenképpen egyet kell érteni [Louis] de Jong holland történésszel, hogy e német ötödik hadoszlop katonai részvétele nem volt döntő hatással az áprilisi támadásra és a jugoszláv hadsereg kapitulációjára. Viszont nem is lehet alábecsülni a náci agresszorok oldalán részt vevő jugoszláviai németek részvételét sem, továbbá a kortárs német szakirodalom azon állításával sem lehet egyetérteni, hogy a jugoszláviai németeknek mint ötödik hadoszlopnak a tevékenysége nem volt előkészítve és megtervezve. Azok az általános és semmilyen dokumentum által alá nem támasztott állítások a háború utáni német publicisztikában, miszerint a jugoszláviai németek semmilyen szabotázsakciót nem követtek el, semmiféle ötödik hadoszlopnak nem voltak tagjai, s így semmiféle tudatos államellenes cselekményt sem lehet rájuk bizonyítani, a történeti tények fényében nem megalapozottak. Hiba volna azonban az is, ha az ötödik hadoszlop fogalmát kizárólag a fenti értelemben tevékenykedő németekre alkalmaznánk. [Biber számára minden csoportosulás „ötödik hadoszlop”, amennyiben nem vett részt aktívan a „népfelszabadító” mozgalomban.] A németek itt leírt katonai, kémkedési és propagandisztikus tevékenysége mellett más tényezőket is figyelembe kell venni, melyek hozzájárultak a jugoszláv királyság összeomlásához: a belpolitikai struktúrát, az összes megoldatlan nemzetiségi és szociális kérdést éppúgy, mint a politikai értelemben vett ötödik hadoszlop, a náci titkosszolgálat, a hazai fasiszta szervezetek tevékenységét és hasonlóakat. Ezen kérdésekkel foglalkozni már nem e tanulmány tárgya, emellett sok olyan, feltétlenül szükséges forrás van, amely vagy nem elérhető vagy többnyire megsemmisült.”

²⁰ Biber 7.

4. A németek egyesülése és a Kulturbund új vezetése; 5. A német ötödik hadoszlop Jugoszláviában.” A mű végén található német nyelvű összefoglalásban a szerző arra a megállapításra jut, hogy „a német kisebbség tagjaiból kikerült nemzetiszocialista ötödik hadoszlop tevékenysége kétséget kizáróan kezdettől fogva elő volt készítve, még hozzá tervszerűen és szervezeten”.²¹ Összegezve elmondható, hogy bár Biber alapos munkát tett le az asztalra és sok információval szolgál a történész számára, szemléletmódja miatt csak erős kritikai-ideológiai szűrőn át olvasandó. Mivel pedig elsősorban a szlovéniai német-ségre koncentrált, amely viszont kezdettől (1918-tól) fogva teljesen más utat járt be, mint a délvidékiek, tulajdonképpen azon tendencia érvényesül benne, hogy az előbbiek „bűneit” „kiterjeszti” az utóbbiakra is.

Mirnić (1923–1979) könyve mindmáig az egyetlen, amely összefoglalóan foglalkozik a bácskai (tehát nem az egész vajdasági) németiség két világháború közti történetével. Munkája nagyobbik része az 1941–1944 közti eseményeket írja le, de természetesen az 1918–1941 között történtek is bemutatásra kerülnek nagy vonalakban. Biberhez hasonlóan Mirnić interpretációja szintén a németek nemzetiszocialista ideológiai infiltrációjának, illetve 1941 áprilisi „államellenes magatartásának” bizonyítására van „kihegyezve”. Kevés szó esik a gazdasági és szociális helyzetükről, főleg a politikatörténetre koncentrált. Ugyanakkor az is érezhető, hogy a szerző azért „csomagolja” ilyen ideológiai köntösbe írását, mert különben eleve meg se jelenhetett volna az akkori Jugoszláviában. Jellemző mozzanat, hogy amikor például Mirnić az 1970-es években Ausztriában (Salzburgban) tartott előadást, és az ott jelenlévő vajdasági németek feltették neki a kérdést, vajon miért nem írja le a történeti igazságot, a pódiumon ülő szerző nem szólt semmit, de kezét jól láthatóan a nyaka elé tette, a levegőben olyan mozdulatot téve, mint akinek elnyisszantják a torkát. Mind Biber, mind Mirnić esetében elmondható, hogy szemléletük egy olyan korszak terméke, amely felett már régen eljárt az idő. Viszont faktográfiai szempontból mindkettő haszonnal forgatható.

Éppen Jugoszlávia széthullásakor, 1991-ben látott napvilágot Belgrádban Petar Kačavenda *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945* (Németek Jugoszláviában 1918–1945) című könyve, mely az eddigiekben ismertetett tendenciózus kommunista jugoszláv historiográfia „csúcspontjának” (és egyben „hattyúdalának”) tekinthető.²²

²¹ Biber 435.

²² Már az olyan fejezetcímek is árulkodnak erről, mint pl.: „Nemačka manjina kao «rasno jezgro» «novog poretka naroda» na Jugoistoku” („A német kisebbség mint a délkelet-európai «új népi rend» «faji magja»”, 95. oldal).

Ebben a szerző igen egyoldalúan „lefasisztázza” a német kisebbség egészét, és az addig megjelent jugoszláv munkák korrekt részeredményeit is e törekvésnek szolgálatába állítja. Gyenge kompiláció, tele a legkülönbébb hibákkal, tendenciózus „csúsztatásokkal”.²³

A Vajdaság két világháború közötti agrárügyi kérdéseivel, a nemzeti kisebbségek gazdasági viszonyaival és az állami betelepítésekkel foglalkozott behatóan Nikola L. Gaćeša (1924–2007) agrártörténész. Bennünket érdeklő munkái 1968–2007 között jelentek meg.²⁴ Mivel e tematika kevésbé „ideologizált”, írásai jól használhatók.

Ljubodrag Dimić (1956–), a belgrádi egyetem történeti intézetének docense a jugoszláv királyság művelődéspolitikáját dolgozta fel három kötetben az 1990-es években.²⁵ A harmadik kötet, mely a nemzeti kisebbségek oktatásügyét taglalja, a németiségre vonatkozóan is külön fejezetet tartalmaz.²⁶ Ez elég objektívnak mondható, kivéve az 1930-as évek második felére vonatkozó bekezdéseket, melyek nagyrészt Biberre és Mirnićre támaszkodva a „szokásos” szemlélettel szólnak a nemzetiszocializmus szerepéről. Mindenképpen hasznos faktográfiai adatokkal (statisztika, táblázatok) szolgál; a kisebbségi oktatásban érvényesülő főbb tendenciák jól kirajzolódnak belőle.

²³ Igen őszinte hangvétellű recenzióját lásd Gerhard Seewanntól: *Südostdeutsches Archiv* (36/37) 1993/1994., 196–197.

²⁴ Gaćeša, Nikola L.: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941*. Matica Srpska, Novi Sad 1968. [Agrárreform és telepítések Bácskában 1918–1941; cirill betűs]

Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919–1941. Matica Srpska, Novi Sad 1972. [Agrárreform és telepítések a Bánátban 1919–1941; cirill betűs]

Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919–1941. Matica Srpska, Novi Sad 1975. [cirill betűs]

Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948. Matica Srpska, Novi Sad 1984. [cirill betűs]

Nemci u agrarnoj reformi i vlastništvu obradivog zemljišta u Vojvodini 1919–1941. In: uő.: *Radovi iz agrarne istorije i demografije*. Matica Srpska, Novi Sad 1995. 286–308. [Németek a vajdasági agrárreform során és a megművelhető földterületek tulajdonosaiként 1919–1941; cirill betűs; magyar nyelvű recenzióját lásd: *Klió* 1997/3.]

Zemljišni vlasnički odnosi u Vojvodini uoči Drugog svetskog rata. Matica Srpska, Novi Sad 2007.

²⁵ Dimić, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941* [Művelődéspolitika a Jugoszláv Királyságban 1918–1941 között]. I–III. kötet. Stubovi kulture, Beograd 1997.

²⁶ Dimić, Ljubodrag: „Manjinsko pitanje i kulturna politika” [Kisebbségi kérdés és művelődéspolitika] és „Nemačka nacionalna manjina i kulturna politika” [A német nemzeti kisebbség és a kultúrpolitika]. In: uő.: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*. III. kötet. Beograd 1997. 5–55.

2. Más kommunista országokhoz hasonlóan a jugoszláv rezsím se szerette a kellemetlen kérdéseket: ha csak egyetlen területen is kiderültek volna azon hibák és tévedések, amelyeket elkövettek, ez rögtön felvetette volna a kommunista párt tévedhetetlenségét más kérdésekben is. Emellett megkérdőjelezte volna az egész népfelszabadító háború és kommunista forradalom legendáját – márpedig az egész rezsím legitimációja ezen alapult. A kommunista történeti szereposztásban a Jugoszlávia népeiből kikerülő ellenforradalmi erők közül a német kisebbség tagjai játszották a leggonoszabbak szerepét. Az alapvető különbség a horvát usztasákkal, a szerb csetnikekkel, a szlovén fehérgárdistákkal, az albán ballistákkal vagy más antikommunistákkal szemben az volt, hogy míg ezekre saját nemzettársaik mint „eltévelyedettek” tekintettek, addig a németek mind egy szálig gazembernek számítottak; azokat, akiket erőszakkal soroztak be német katonai szolgálatba vagy egyszerűen csak passzívak maradtak, egy kalap alá vették azokkal, akik lelkes támogatói voltak Hitler ügyének és/vagy háborús bűnöket követtek el. Emiatt érthető, hogy a német kisebbség sorsa egészen addig tabunak számított, amíg magán a kommunista rezsimen (és vele együtt az államon) meg nem jelentek az első komolyabb repedések az 1980-as évek végén. Elsősorban szlovén és horvát újságírók voltak azok, akik elkezdtek a témával foglalkozni. Bár a németiség 70%-a a Vajdaságban élt, éppen a szerbiai történészek írtak róluk a legkevesebbet. A már ismertett okokon kívül ebben az is szerepet játszott és játszik, hogy kevés a rendelkezésre álló, hozzáférhető forrás; e tekintetben alig van különbség Szerbia és a többi utódállam között. Két hipotézis létezik arra vonatkozólag, hogy mi történt a németek tragédiájára vonatkozó forrásokkal. A szerbiai levéltárosok vagy nem tudják, hogy hol lehetnek az iratok, vagy azt állítják, hogy megsemmisültek. Az utóbbi változatot támasztja alá Ivan Ivanji zsidó származású szerb író is, aki szerint a vonatkozó iratok nagy részét már az 1950-es években szisztematikusan megsemmisítették.²⁷ Van egy másik hipotézis is, ami reményt adhat, legalábbis a jövőre nézve: az iratok léteznek ugyan, de Belgrádban, a belügyminisztérium levéltárában őrzik őket, amely viszont a kutatók számára ma sem hozzáférhető.²⁸

²⁷ Verbrechen an den Deutschen 131. (1-es lábjegyzet)

²⁸ A Belügyminisztérium a 2000-es évek folyamán ugyan adott át anyagokat Szerbia Levéltárának (ez nyitva áll a kutatók számára), de ezek száma egyrészt viszonylag kevés; másrészt főleg olyan anyagokról van szó, amelyek a németiséget negatív színben tüntetik fel (háborús bűnösöknek minősített személyek listái; állambiztonsági jelentések az 1940-es és 1950-es évekből).

1990 táján Zoran Žiletić (ma kb. 80 éves), a belgrádi egyetem germanisztikai tanszékének professzora volt az első, aki elkezdte szorgalmazni a hazai németek történetének és kultúrájának minél szélesebb körrel való megismertetését, az évtizedes előítéletek lebontását, a túlélőkkel való kapcsolatfelvételt, a német lakossággal szemben elkövetett népirtás tabuk nélküli felgöngyölítésének – egyáltalán: a szerb közvélemény alapinformációkkal való ellátásának, vagy ha úgy tetszik, felvilágosításának – szükségességét. Žiletić kezdte szervezni az 1990-es években (Rudolf Weiss szabadkai tanárral együtt²⁹) a Németországban, Ausztriában élő jugoszláviai németek csoportos látogatásait vajdasági szülőföldjükre, az első megemlékezéseket az áldozatokról a ma is feltáratlan tömegsírok helyén, az első emlékkeresztek felállítását, illetve ösztöndíjlehetőségeket azon kevés számú fiatalnak, akik néprajzi, irodalmi vagy történelmi témában kívántak kutatásokat végezni a hazai németekkel kapcsolatban (lévén, hogy Szerbiában gyakorlatilag hozzáférhetetlen az 1945 utáni „dunai sváb” irodalom). Mindez természetesen nagyon nehezen volt kivitelezhető a délszláv háború, illetve a Milošević-rezsim ellenséges magartása miatt. Žiletić 1992-ben kísérletképpen *Einführung in die deutsche Sprache und Zivilisation im serbischen Donauraum* (Bevezetés a dunai térség szerbiai részének német nyelvére és civilizációjába) címmel indított szemináriumot belgrádi egyetemistáknak (heti egy óra), de ez is jórészt csak a betelepülés korára korlátozódott. Folyton szembesülnie kellett azzal, hogy az ennek keretében felkínált történeti tudásanyag recepciójánál óriási akadállyal bizonyultak az iskola és a média által közvetített, negatív töltetű ismeretek akár a jugoszláv–német, akár a szerb–német kapcsolatok viszonylatában; hogy Szerbiában még mindig „hiánycikknek” számít mind a délszláv partizánháború, mind Németország történetének mítosz- és ideológiamentes ismerete.³⁰

²⁹ Rudolf Weiss 1964-ben született Törökbecsén. Egyetemi tanulmányait Újvidéken, történelem szakon végezte. Jelenleg a szabadkai Gróf Széchenyi István Általános Iskolában tanít történelmet és német nyelvet. 1990-ben belépett az északi *Verein der Deutschen und Österreicherbe* (Németek és Osztrákok Egyesülete), 1992-ben pedig az újvidéki *Deutscher Klubba* (Német Klub). 1996-ban megalapította Szabadkán a *Deutscher Volksverbandot* (Német Népi Egyesület). Ezenkívül tagja a belgrádi *Goethe-Institutnak* (Goethe Intézet), a budapesti *Jakob-Bleyer-Gemeinschaftnak* (Jakob Bleyer Társaság; székhelye: Magyarországi Németek Háza, Budapest, VI. ker., Lendvay utca 22., ahol könyvtár is várja a Kárpát-medencei némettség iránt érdeklődőket) és a pancsovai *Banater Forumnak* (Bánati Fórum). 1998 óta a szabadkai rádió *Unsere Stimme* (A mi hangunk) című, német nyelvű adásának szerkesztője. A 2007-ben megalakult szerbiai Német Nemzeti Tanács elnöke.

³⁰ Žiletić 224–225.

Szlovéniában Tone Ferenc (1927–2003)³¹ és Dušan Nećak (1948–),³² a ljubljana-i egyetem tanárai; Horvátországban pedig Vladimir Geiger (1962–) voltak az elsők, akik az 1990-es évek elején modern történelemszemlélettel és igénnyel igyekeztek fellebbenteni a fátylat a fél évszázados taburól. Geiger már az 1980-as években megpedzett a horvát sajtó hasábjain a németek második világháború utáni eltűnésével kapcsolatos fájó kérdéseket, 1990 után pedig (a Horvát Történeti Intézet³³ munkatársaként) számos cikket, tanulmányt és monográfiát írt, kiválóan használva fel a hazai levéltári forrásokat csakúgy, mint a német nyelvű szakirodalmat. Bár ő mindennek előtt a szlavóniai németiséggel foglalkozik, munkái közvetett vagy közvetlen módon Jugoszlávia többi német településterületéről is értékes adatokkal szolgálnak, annál is inkább, hiszen mondanóját igyekszik széles kontextusba helyezni.³⁴

Szlovénia és Horvátország demokratikusan választott kormánya már 1990-ben sajnálatát fejezte ki a németekkel szemben elkövetett szörnyűségekkel kapcsolatban. A horvát kormány (a szlovén nem!) már ekkor elítélte a kollektív bűnösség elvét. A zágrábi *Danas* (Ma) napilap részletes cikksorozatot szentelt a témának: „*Folksdojčeri. Veliki egzodus*” (A népi németek. A nagy kivonulás) címmel.³⁵ Ugyanez az újság már 1990. július 26-án „*Folksdojčeri su gradili Hrvatsku*” (A népi németek építették fel Horvátországot) címmel tudtul adta, hogy Eszéken megalakult a *Verband der Deutschen und Österreicher* (Németek és Osztrákok Egyesülete).³⁶ Szerbiában az újvidéki egyetemen megjelenő *Indeks*

³¹ Ferenc, Tone: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno [Németek Szlovéniában a két világháború között]. In: Nećak, Dušan (szerk.): „Nemci” na Slovenskem 1941–1955. Ljubljana 1998. 135–141.

³² Nećak, Dušan (szerk.): „Nemci” na Slovenskem 1941–1955 [„Németek” Szlovéniában 1941–1955]. Ljubljana 1998. Ugyanez németül, rövidítve: Die „Deutschen” in Slowenien 1941–1955. Kurzer Abriß. Ljubljana, 1998

³³ Hrvatski institut za povijest

³⁴ Geiger néhány fontosabb munkája:

Što se dogodilo s folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji. Njemačka Narodnosna Zajednica, Zagreb 1993. [Mi történt a népi németekkel? A németek sorsa a volt Jugoszláviában. Német Népi Közösség, Zágráb 1993; Ivan Jurković társszerzővel]

Nestanak folksdojčera [A népi németek eltűnése]. Nova stvarnost, Zagreb 1997.

Nijemci u Đakovo i Đakovštini [Németek Diakováron és vidékén]. Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2001.

Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje. Volksdeutsche Gemeinschaft, Osijek 2002 [Népi németek a kollektív bűnösség vádjá alatt. Népi Német Közösség, Eszék 2002.]

³⁵ *Danas*, 1990. jún. 5–júl. 3.

³⁶ *Danas*, 1990. júl. 26.

(Index) című diákújságban találkozhatott az olvasó először a hivatalos párt-ideológiától eltérő sorokkal (Goran Nikolić³⁷ és Robert Čoban tollából) 1990 májusában: „A németekkel szemben elkövetett bűn annál nagyobb, minthogy mindazok, akik együttműködtek a [hitlerista] megszállókkal, már 1944-ben elmenekültek, még mielőtt a Vörös Hadsereg és a partizánalakulatok elérték volna a Vajdaságot. Az otthon maradottak túlnyomó többségének az volt a meggyőződése, hogy nyugodt lelkiismerettel bevárhatja a «felszabadítókat» és az «új hatalmat». Ez viszont fatális tévedésnek bizonyult.”³⁸

Szerbiában a Milošević-rezsim nem nézte jó szemmel az efféle törekvéseket, s bár formálisan nem voltak megtiltva az ilyen történeti kutatások, ahol csak lehetett, a hatalom „fű alatt” akadályozta őket.³⁹ A német kisebbség még elő tagjai és a szerb értelmiségiek első találkozásai a kölcsönös bizalmatlanság és az egymással szembeni masszív előítéletek jegyében zajlottak. Az 1990-es évek közepén a Németországban élő „dunai svábok” egy csoportjának kezdeményezésére létrejött a *Dialog* (Párbeszéd) nevet viselő szerb–német munkaközösség, mely céljául tűzte ki a közös történelem „forró” témáinak feldolgozását, illetve a kölcsönös előítéletek és averziók leépítését. E műhelynek köszönhetően előbb 1996-ban Belgrádban szerbül, majd 1999-ben Münchenben németül jelent meg Nenad Stefanović belgrádi újságíró szerkesztésében a *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari* (Egy világ a Duna mentén. Beszélgetések és kommentárok) című kötet. Szerbiában a második világháború óta ez volt az első olyan könyv, mely maguknak az elszármazott németeknek biztosított fórumot ahhoz, hogy elmondhassák, elmagyarázhassák a szerb közvéleménynek, szerb nyelven, mi is történt velük.⁴⁰ Emellett a kötetben helyet kapott három

³⁷ Nikolić 1992-ben az újvidéki egyetem jogi karán védte meg magiszteri szakdolgozatát *Društvena obeležnja nemačke nacionalne manjine u Vojvodini u periodu 1918–1929. godine* (A vajdasági német nemzeti kisebbség társadalmi jellemzői az 1918–1929 közötti korszakban) címmel.

³⁸ *Indeks*, 1990. május, p. 17. Idézi Scherer, Anton: *Die Deutschen und die Österreicher aus der Sicht der Serben und Kroaten*. Graz 1992. 39–40.

³⁹ Vö.: *Between Hitler and Tito* 18. (12-es lábjegyzet)

⁴⁰ Stefanović, Nenad (szerk.): *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*. Beograd 1996. [a továbbiakban: Stefanović]

A német kiadás címe: *Ein Volk an der Donau. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien unter dem kommunistischen Tito-Regime. Gespräche und Kommentare serbischer und deutscher Zeitzeugen* [Egy nép a Duna mentén. A jugoszláviai németek sorsa a kommunista Tito-rezsim alatt. Szerb és német kortársak beszélgetései és kommentárjai]. München 1999.

rövid, történeti jellegű tanulmány is. Ezek közül kettőt Goran Nikolić,⁴¹ egyet pedig Zoran Žiletić írt.⁴²

Ami a klasszikus értelemben vett történettudományosságot illeti, ez két névvel fémjelezhető: Branko Bešlin és Zoran Janjetović. Ők ketten azok, akik ma Szerbiában a vajdasági német nemzeti kisebbség történetének legszakavatottabb ismerői, s akiknek munkái modern szemlélettel, objektívan, negatív előítéletektől mentesen íródtak, íródnak.

Branko Bešlin 1960-ban született a nyugat-bánáti Nagykikindán. Az újvidéki egyetem történelem szakán tanult. *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941* (A tragédia hírnöke. Német sajtó a Vajdaságban 1933–1941) című könyve 2001-ben jelent meg Újvidéken, s a belgrádi egyetemen 1996-ban megvédett magiszteri szakdolgozatán alapul.⁴³ A szerző jelenleg az újvidéki egyetem bölcsészettudományi karán tanít történelmet, emellett a Matica Srpska kéziratárának vezetője és a *Nastava istorije* (Történelemtanítás) című szaklap szerkesztője. Könyve, a címében szereplő időintervallummal ellentétben, gyakorlatilag felöleli az 1918–1941 közti korszak egészét, széles történeti kontextusba helyezve a témát. Bešlin már az előszóban kijelenti: a jugoszláv tudományosság elégtelen ismeretekkel rendelkezett/rendelkezik a hazai németiség történetéről; márpedig a levéltárak (igen hiányos) anyagai mellett éppen a szinte feltáratlan, ismeretlen német sajtó az, ami nagyon értékes forrásként szolgálhat, illetve bázisként a további kutatások számára. A szerző elsődleges célja „képet rajzolni a sajtónak a német lakosság életében, a jugoszláv újságírásban és e század 30-as éveinek jugoszláviai társadalmi mozgalmában betöltött szerepéről”.⁴⁴ A sajtó révén részletes betekintést nyerhetünk a német-

⁴¹ Nemci u Vojvodini između dva svetska rata. Formiranje nacionalnog identiteta [A vajdasági németek a két világháború között. A nemzeti identitás keletkezése]. In: Stefanović 175–201.

Život nakon skidanja sa krsta [Élet a keresztről levétel után]. In: Stefanović 221–226.

⁴² Nemci u Vojvodini i Drugi svetski rat [A vajdasági németek és a Második világháború]. In: Stefanović 202–220.

⁴³ A könyv végén néhány oldalas német nyelvű összefoglalás is található. Zoran Janjetović recenzióját lásd: *Istorija 20. veka* 2001/2. 156–157.

Bešlin egyéb írásai közül lásd pl.: Nemci u Vojvodini 1918–1941 [Németek a Vajdaságban 1918–1941]. In: *Tokovi istorije* 1999/1–4. 207–239.

Bár nem tudományos munka, de feltétlenül említést érdemel, hogy Bešlin 2006-ban Újvidéken egy igényes, szépen illusztrált könyvet is kiadott *Naseljavanje Nemaca u Vojvodini* (A németek letelepedése a Vajdaságban) címmel, mely kísérlet arra, hogy népszerűsítő módon felkeltse a nagyközönség, az iskolások érdeklődését is a téma iránt.

⁴⁴ Bešlin 5.

ség gazdasági, szociális, kulturális és politikai viszonyaiba; differenciált kép rajzolódik ki előttünk mind a jugoszláv–német államközi kapcsolatoknak, mind a nemzetiszocialista ideológiának a kisebbség életére gyakorolt hatásáról, a népcsoporton belüli politikai–ideológiai küzdelmekről. Elsőrangú munka, mely megkerülhetetlen mindazoknak, akik a vajdasági németiség történetével óhajtanak foglalkozni.

Zoran Janjetović 1967-ben született Zágrábban, de kisgyermekkorától Belgrádban él. 1987–1993 között szerzett diplomát a belgrádi egyetem történelem szakán. 1993–1997 között végezte doktori tanulmányait. 1994 óta a belgrádi egyetemen működő Szerbia Újkori Történeti Intézetének⁴⁵ munkatársa. Az intézet negyedévente szakfolyóiratot ad ki *Tokovi istorije* (A történelem folyamatai) címmel, mely egyfajta „gyűjtőorgánusként” szolgál a fiatal, modern gondolkodású szerbiai történészek írásai számára. Általában e periodikumban jelentek meg Janjetovićnak a hazai német kisebbség történetének legkülönbözőbb aspektusaival foglalkozó cikkei is. Ma Szerbiában ő számít a német kisebbség története legszakavatottabb ismerőjének. Több mint 80 hosszabb-rövidebb cikke, tanulmánya jelent meg eddig e témában hazai és külföldi folyóiratokban.⁴⁶

⁴⁵ Institut za noviju istoriju Srbije

⁴⁶ Janjetović legfontosabb tanulmányai:

Veliki teror. Skica za jedan pokušaj objašnjenja [A nagy terror. A magyarázat próbájának vázlat]. In: *Tokovi istorije* 1995/2. 189–197.

„Narodno blagostanje” i nemačka privreda 1933–1936. godine [„Nemzeti jólét” és a német gazdaság 1933–1936 között]. In: *Istorija 20. veka* 1995/1. 111–125.

Logorisanje vojvođanskih Nemaca od novembra 1944. do juna 1945. godine [A vajdasági németek lágerbe hurcolása 1944 novemberétől 1945 júniusáig]. In: *Tokovi istorije* 1997/1–2. 150–164.

Odlazak vojvođanskih švaba – proterivanje ili iseljavanje? [A vajdasági svábok távozása – elűzés vagy kitelepülés?] In: *Tokovi istorije* 1997/3–4. 111–117.

Deportacija vojvođanskih Nemaca na prinudni rad u Sovjetski Savez krajem 1944. i početkom 1945. godine [A vajdasági németek deportálása kényszermunkára a Szovjetunióba 1944 végén és 1945 elején]. In: *Jugoslovenski istorijski časopis* 1997. 157–168.

Srbi i Nemci u Vojvodini i mađarizacija [Szerbek és németek a Vajdaságban és a magyarosodás/magyarosítás]. In: Pantelić, Nikola (szerk.): *Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama*. Beograd 1998. 115–132.

Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji [A weimari köztársaság és a jugoszláviai német kisebbség]. In: *Tokovi istorije* 1998/4. 140–155.

O nacifikaciji vojvođanskih Švaba [A vajdasági svábok nácifikációjáról]. In: *Tokovi istorije* 1999/1–4. 241–260.

Die Konflikte zwischen Serben und Donauschwaben. In: *Südost-Forschungen* 1999. 119–168.

Janjetović 2000–2009 között négy alapvető könyvet írt, melyek tulajdonképpen a Szerbiára vonatkozó németkérdés szisztematikus feldolgozásának egyes állomásait jelentik. Vegyük sorra őket.

Pitanje zaštite nacionalnih manjina u Kraljevini SHS na Konferenciji mira u Parizu 1919–1920 [Az SHS Királyság nemzeti kisebbségei védelmének kérdéséről a párizsi békekonferencián 1919–1920 folyamán]. In: *Istorija 20. veka* 2000/2. 31–43.

Neslovenske nacionalne manjine u Vojvodini krajem Drugog svetskog rata [Nem szláv nemzeti kisebbségek a Vajdaságban a második világháború végén]. In: Fleck, Hans-Georg – Graovac, Igor (szerk.): *Dijalog povjesničara-istoričara*. Pečuh, 12.–14. maja 2000. III. kötet. Zagreb 2001. 389–401.

The Disappearance of the Ethnic-Germans from the Vojvodina [A népi németek eltűnése a Vajdaságból]. In: *Tokovi istorije* 2003/1–2. 73–89.

Die Donauschwaben und der Nationalsozialismus. In: Hausleitner, Mariana–Roth, Harald (szerk.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa*. Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der Ludwig-Maximilians-Universität München, München 2006. 219–235.

Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918–1941 [Nemzeti kisebbségek a szerb elit szemében 1918–1941]. In: Isić, Momčilo (szerk.): *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika*. Beograd 2007. 118–143.

Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata [A német és magyar élet kiűzése a Vajdaságból a második világháború végén]. In: *Hereticus* 2007. 106–118.

Neprolazna svakodnevnica. Nemački doprinos narodnoj kulturi Vojvodine [Megkerülhetetlen mindennapi ügy. Német hozzájárulás a Vajdaság népi kultúrájához]. In: *Tokovi istorije* 2008/3–4. 214–223.

Nestanak Podunavskih švaba. Vojvođanski Nemci na kraju Drugog svetskog rata [A dunai svábok eltűnése. Vajdasági németek a második világháború végén]. In: *Zavičaj na Dunavu. Suživot Nemaca i Srba u Vojvodini. Daheim an der Donau. Zusammenleben von Deutschen und Serben in der Vojvodina*. [Kétnyelvű kiállításkatalógus] Novi Sad, Muzej Vojvodine–Ulm, Donauschwäbisches Zentralmuseum, 2009. 218–222.

Vojvođanski Nemci u oktobru 1944 [A vajdasági németek 1944 októberében]. In: Životić, Aleksandar (szerk.): *Oslobođenje Beograda 1944. Zbornik radova*. Beograd 2010. 185–204.

Janjetović néhány fontosabb recenziója:

Aleksandar Kasaš: *Mađari u Vojvodini 1941–1946* [Magyarok a Vajdaságban 1941–1946] In: *Tokovi istorije* 1997/1–2. 218–220.

Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Stationen eines Völkermords. München, 1998. In: *Tokovi istorije* 1999/4. 401–403.

Branko Bešlin: *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941*. Novi Sad 2001. In: *Istorija 20. veka* 2001/2. 156–157.

Akiko Shimizu: *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*. Münster 2003. In: *Istorija 20. veka* 2004/2. 199–200.

Első könyve, mely végleg „megtörte a jeget”, valódi „áttörést” hozva a szerb történettudományban, és őt is ismertté tette nemcsak odahaza, hanem Nyugaton is, 2000-ben jelent meg Belgrádban angol nyelven: *Between Hitler and Tito. The disappearance of the ethnic Germans from the Vojvodina* (Hitler és Tito között. A népi németek eltűnése a Vajdaságból).⁴⁷ Munkájában, mely a belgrádi egyetemen megvédett doktori disszertációja alapján született (s amelyet „a volt Jugoszlávia összes olyan polgárának” ajánl, „akiket megfosztottak szülőföldjüktől szomszédaik intoleranciájának köszönhetően”), a németiség 1944–1948 közötti tragédiájára koncentrál, de előzményként ismerteti történetüket a 18. századi betelepülésüktől kezdve. A szerző kiválóan ért németül, jól kezeli a szakirodalmat, s kiváló kapcsolatokat ápol a németországi, horvátországi, magyarországi kollégákkal is. A 346 oldalas könyv jól tagoltan, objektívan dolgozza fel a németiség kálváriáját, nemcsak összjugoszláv, hanem összeurópai kontextusba is helyezve azt.⁴⁸ Megjelentetése bátor vállalkozásnak volt mondható a még fennálló (de már végnapjait élő) Milošević-rezsim idején.

Janjetović következő, nagyobb volumenű munkája 2005-ben, Belgrádban látott napvilágot *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941* (Császárok gyermekei, királyok mostohagyermekai. Nemzeti kisebbségek Jugoszláviában 1918–1941) címmel. Ebben – doktori disszertációjára támaszkodva – a két világháború közötti Jugoszlávia nemzeti kisebbségeinek történetét dolgozza fel tekintélyes nagyságú hazai és külföldi szakirodalmi bázisra támaszkodva. Már címében is utal arra, hogy míg az 1918 előtti nagy birodalmak az etnikai hovatartozástól jórészt függetlenül egyenjogú alattvalóként tekintettek polgáraikra, addig 1918 után az utódállamok már kategorizálták őket, s aki nem az „államnemzethez” tartozott, másodrangú polgárnak, „mostohagyermeknek” minősült. A 456 oldalas mű legnagyobb erénye, hogy az egyes nemzeti kisebbségek történetét nem elszigetelten, hanem egymással folyamatosan összehasonlítva tárgyalja életük minden számottevő szektorában (jogi helyzet, szociális struktúra, politikai élet, iskolaügy, sajtó, művelő-

⁴⁷ A könyv második kiadása: *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*. Belgrade 2005.

⁴⁸ A tizennégy fejezet (lényegét megragadó, ötletes) címei: 1. Foreword; 2. Between Serb and Magyar; 3. From unconsciousness to infatuation; 4. Blood thicker than water; 5. A stairway to heaven or highway to hell; 6. „Weggehen auf einige Tage”; 7. Homecoming or exile; 8. The day after; 9. „Mother Russia”; 10. Punishment for the innocent; 11. Apotheosis of hypocrisy; 12. Uniform diversity; 13. The pot calls the kettle black; The naked and the dead

dés, agrárreform és kolonizáció, szövetkezeti élet, többség–kisebbség viszony stb.) Természetesen itt is minden fejezetbe szervesen beépül a hazai német-ség története.

Janjetović, miután e könyvében megrajzolta azt a nagyobb (összjugoszláv) keretet, amely a kisebbségek életét meghatározta, 2005-ben visszatért a német-ség történetének kutatásához. Célja, hogy a 2000-ben angolul megjelent munkájához képest még részletesebben, árnyaltabban dolgozza fel két világ-háború közti történetüket, s immáron szerb nyelven tegye közzé. Ez meg is történt: könyve 2009-ben jelent meg Belgrádban *Nemci u Vojvodini* (Németek a Vajdaságban) címmel. Ezzel olyan művet tett le az asztalra, mely azóta a szerb történettudomány alpműveként szolgál, és minden egyéb, hazai németekkel kapcsolatos kutatásnak szakirodalmi kiindulópontja. A 381 oldalas, 16 fejezet-re tagolt munka a vajdasági német-ség történetét a kezdetektől, vagyis a 18. századi betelepüléstől kezdve ismerteti egészen az 1960-as évekig. Sőt azon túl is, amennyiben az epilógusban olyan kérdéseket is érint, mint például az áldozatok számáról mindmáig folyó vita; hogy illethetjük-e a németekkel történeteket a „genocídium” kifejezéssel.

A „sorozat” negyedik könyve 2007-ben látott napvilágot Zágrábban: *Od Auschwitz do Brijuna. Pitanje odštete žrtava nacizma u jugoslovensko–zapadnonjemačkim odnosima* (Auschwitztól Brijuniig. A náci-zmus áldozatainak kárpótlási kérdése a jugoszláv–nyugatnémet kapcsolatokban). A 198 oldalas mű részletesen foglalkozik nemcsak a zsidók vagyonának 1941 utáni sorsával, hanem a német kisebbségtől kisajátított javakkal is. A szerző cáfolja azt a közkeletű, Jugoszláviában szándékosan terjesztett mítoszt, amely szerint az 1970-es években létrejött volna egyfajta szóbeli megállapodás Tito és Willy Brandt között arról, hogy Tito lemond az NSZK által fizetendő háborús kártérítésről, cserébe pedig nagyszegű és előnyös lejáratú hiteket kap tőle. E verzió szerint a „népi németek” vagyonát is beleszámították a pénzügyi tranzakcióba. Ezzel szemben a valóság az, hogy bár igaz, hogy a két politikus *gentlemen’s agreement*-je értelmében Jugoszlávia az 1970-es évek elején lemondott a német megszállás áldozatainak folyósítandó összegek további követeléséről, cserébe viszont kedvező hiteket kapott kapott mintegy 2 milliárd márka összegben. Vagyis, Tito nem a háborús jóvátételek további fizetéséről mondott le, hanem jóval kisebb összegekről (a náci üldöztetés áldozatainak kártérítéséről). A népi németek vagyona egyetlen pillanatig sem képezte sem a hivatalos, sem a nem hivatalos megbeszélések tárgyát, illetve semmiféle végső megegyezés nem született ezügyben. (Ami alapján ma már úgymond jogosulatlanok lennének a német kisebbség

még élő tagjai vagy leszármazottai, hogy vagyoni kártérítést követelhessenek az egykori Jugoszlávia utódállamaitól. Épp ellenkezőleg.)

Bešlinen és Janjetovičon kívül még három szerzőről kell említést tennünk, mint akik fontos résztémákban, modern szemlélettel, eddig feltáratlan levéltári források alapján jelentettek meg tanulmányokat a vajdasági néemetséggel kapcsolatban a 2000-es évek elején. Stevan Mačković (1959–) szabadkai levéltáros az ottani levéltári anyag segítségével a közép-bácskai Szekicsen (Szeghegyen) a környékbeli németeknek létrehozott koncentrációs tábor történetét írta meg 2004-ben.⁴⁹ Branislav Danilović zombori orvos pedig a nyugat-bácskai néemetség számára a magyar határhoz közeli Gakovo (Gákova, Gádor) és Kruševlje (Bácskörtés) községekben „berendezett” koncentrációs táborokban uralkodó egészségügyi (v)iszonyokat vázolta fel 2005-ben.⁵⁰ Néhány évvel később, 2008-ban az újvidéki egyetemen született kitűnő magiszteri szakdolgozat Mihael Antonović tollából: *Politika nemačke manjine u Dunavskoj banovini (1929–1941)* (A német kisebbség politikája a Duna bánságban 1929–1941 között). A szerző tulajdonképpen ott folytatta, ahol tizenhat évvel korábban Goran Nikolić szakdolgozata befejeződött.⁵¹ Bár ami a levéltári források feltárását illeti, nem sok újat hoz, viszont ügyesen feldolgozta az összes elérhető szerb és német nyelvű szakirodalmat, sőt részben a vajdasági német sajtóból is merített.

Összegezve elmondhatjuk, hogy az 1945–1989 közötti korszakkal szemben, amikor is a jugoszláv hatalom kifejezetten tiltotta és akadályozta a hazai néemetség valós történetének feltárását, 1990 után, ha lassan is, de megindultak a „rehabilitációs folyamatok” a történettudományban is. Legelőször Horvátországban, mely függetlenségének nemzetközi elismerését egyébként is nagy mértékben köszönhette az éppen egyesült Németországnak, s ahol kezdetről fogva szimpátiára talált mind a történészek, levéltárosok, mind pedig a lakosság körében a hazai néemetség valós sorsának feltárása, ismertetése. Szlovéniában ugyancsak 1990-től indult meg a folyamat, bár ott sokkal visszafogottabban, hiszen az 1918 utáni szlovén nemzeti identitás mindig is valamilyen képpen az „ezeréves német elnyomással” szemben értelmezte önmagát, a szlo-

⁴⁹ Logor za Nemce u Sekiću [A németeknek létesített láger Szeghegyen]. In: *Ex Pannonia* (8.) 2004. 16–26.

⁵⁰ Gakovo i Kruševlje. Logori za Podunavske Švabe u Bačkoj 1945–1947. Zaštita zdravlja u logorima. [Gákova és Kruševlje. Lágerek Bácskában a dunai svábok számára 1945–1947 között. Egészségvédelem a lágerekben]. Istorijiski arhiv Sombor 2008.

⁵¹ Lásd e tanulmány 37-es számú lábjegyzetét.

vén függetlenséget.⁵² De a hivatásos történészeket és jó akaratú értelmiségieket ez nem akadályozta abban, hogy objektívan közelítsenek a témához. Szerbiában Zoran Janjetović angol nyelven megjelent könyve számított komoly „át-törésnek” 2000-ben. Majd pedig szintén ő volt az, aki 2009-ben szerb nyelven, részletesen megírta a vajdasági németiség történetét, megkerülhetetlen és hiánypótló alapl művet téve le az asztalra. Ezzel historiográfiai szempontból is végleg lezárva a kommunista (titói, miloševići) Jugoszlávia korszakát.

Bibliográfia

Periodika:

Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae [Budapest]
 Danas [Zágráb]
 Ex Pannonia [Szabadka]
 Godišnjak za društvenu istoriju [Belgrád]
 Hereticus [Belgrád]
 Istorija 20. veka [Belgrád] [cirill betűs]
 Jugoslovenski istorijski časopis [Belgrád]
 Klió [Budapest]
 Magyar Szó [Újvidék]
 Südostdeutsche Vierteljahresblätter [München]
 Südostdeutsches Archiv [München]
 Südost-Forschungen [München]
 Tokovi istorije [Belgrád]

Monográfiák, tanulmányok:

A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). KSH, Budapest 1998.

ANTONOVIC, Mihael: Politika nemačke manjine u Dunavskoj banovini (1929–1941). Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara 2008. (magiszteri szakdolgozat)

⁵² E szempontból a szlovénok hasonló „tüneteket produkálnak”, mint a szintén kis szlovák nép, amely pedig az „ezeréves magyar elnyomással” szemben próbálja értelmezni saját nemzeti önazonosság-tudatát, állami függetlenségét. Jellemző, hogy míg 1990 után Szlovénia elismerte autochton etnikumnak, nemzeti kisebbségnek az olaszt és a magyart (és alanyi jogon járó parlamenti képviselőt is biztosított számukra), addig a németek esetében mindmáig nem hajlandó erre.

- BEŠLIN, Branko: Naseljavanje Nemaca u Vojvodini. Platoneum, Novi Sad 2006.
- BEŠLIN, Branko: Nemci u Vojvodini 1918–194. In: *Tokovi istorije* 1999/1–4. 207–239.
- BEŠLIN, Branko: Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine. Platoneum, Novi Sad–Sremski Karlovci 2001.
- BIBER, Dušan: Nacizem in nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966.
- BLUMENWITZ, Dieter: Rechtsgutachten über die Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Donauschwäbische Kulturstiftung, München 2002.
- DANILOVIĆ, Branislav: Gakovo i Kruševlje. Logori za Podunavske Švabe u Bačkoj 1945–1947. Zaštita zdravlja u logorima. Istorijski arhiv, Sombor 2008.
- DIMIĆ, Ljubodrag: Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. I–III. kötet. Stubovi kulture, Beograd 1997.
- FERENC, Tone: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. In: Nećak, Dušan (szerk.): „Nemci” na Slovenskem 1941–1955. Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1998.
- GAĆEŠA, Nikola L.: Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941. Matica srpska, Novi Sad 1968. [cirill betűs]
- GAĆEŠA, Nikola L.: Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919–1941. Matica srpska, Novi Sad 1972. [cirill betűs]
- GAĆEŠA, Nikola L.: Nemci u agrarnoj reformi i vlasništvu obradivog zemljišta u Vojvodini 1919–1941. In: Gaćeša, Nikola L.: Radovi iz agrarne istorije i demografije. Matica srpska, Novi Sad 1995. 286–308. [cirill betűs]
- GAĆEŠA, Nikola L.: Zemljišni vlasnički odnosi u Vojvodini uoči Drugog svetskog rata. Matica srpska, Novi Sad 2007.
- GEIGER, Vladimir–JURKOVIĆ, Ivan: Što se dogodilo s folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji. Volksdeutsche Gemeinschaft / Njemačka Narodnosna Zajednica, Zagreb 1993.
- GEIGER, Vladimir: Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje. Volksdeutsche Gemeinschaft / Njemačka Narodnosna Zajednica, Osijek 2002.
- GEIGER, Vladimir: Nestanak folksdojčera. Nova stvarnost, Zagreb 1997.
- GÜNDISCH, Konrad: Die deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ein Überblick. In: Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ausstellungskatalog. Hrsg. vom Innenministerium Baden-Württemberg. Sigmaringen 1989.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Veliki teror. Skica za jedan pokušaj objašnjenja [A nagy terror. Az egyik lehetséges magyarázat vázlata]. In: *Tokovi istorije* 1995/2. 189–197.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Logorisanje vojvođanskih Nemaca od novembra 1944. do juna 1945. godine [A vajdasági németek lágerbe hurcolása 1944 novemberétől 1945 júniusáig]. In: *Tokovi istorije* 1997/1–2. 150–164.

- JANJETOVIĆ, Zoran: Odlazak vojvođanskih švaba – proterivanje ili iseljavanje? [A vajdasági svábok eltávozása – elűzés vagy kitelepülés?] In: *Tokovi istorije* 1997/3–4. 111–117.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Deportacija vojvođanskih Nemaca na prinudni rad u Sovjetski Savez krajem 1944. i početkom 1945. godine [A vajdasági németek deportálása kényszermunkára a Szovjetunióba 1944 végén és 1945 elején]. In: *Jugoslovenski istorijski časopis* 1997. 157–168.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Srbi i Nemci u Vojvodini i mađarizacija. In: Pantelić, Nikola (szerk.): *Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama*. Etnografski institut SANU, Beograd, 1998, p. 115–132
- JANJETOVIĆ, Zoran: O širenju zemljoposeda vojvođaskih Nemaca između dva svetska rata [A vajdasági németek földtulajdonának kiterjedéséről a két világháború között]. In: *Godišnjak za društvenu istoriju* 1998/1–3. 101–111.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji [A weimari köztársaság és a jugoszláviai német kisebbség]. In: *Tokovi istorije* 1998/4. 140–155.
- JANJETOVIĆ, Zoran: O nacifikaciji vojvođanskih Švaba [A vajdasági svábok náciifikációjáról]. In: *Tokovi istorije* 1999/1–4. 241–260.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Die Konflikte zwischen Serben und Donauschwaben. In: *Südost-Forschungen* 1999. 119–168.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Between Hitler and Tito. The disappearance of the ethnic Germans from the Vojvodina. Belgrade 2000
- JANJETOVIĆ, Zoran: The Disappearance of the Ethnic-Germans from the Vojvodina [A népi németek eltűnése a Vajdaságból]. In: *Tokovi istorije* 2003/1–2. 73–89.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Die Donauschwaben und der Nationalsozialismus. In: Hausleitner, Mariana–Roth, Harald (szerk.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa*. Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der Ludwig-Maximilians-Universität, München 2006. 219–235. [A dunai svábok és a nemzetiszocializmus. In: A fasizmus és a nemzetiszocializmus befolyása Kelet-Közép- és Délkelet-Európa kisebbségeire]
- JANJETOVIĆ, Zoran: Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918–1941. In: Isić, Momčilo (szerk.): *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika*. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2007. 118–143.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata [A német és magyar élet kiűzése a Vajdaságból a második világháború végén]. In: *Hereticus* 2007. 106–118.

- JANJETOVIĆ, Zoran: Nestanak Podunavskih švaba. Vojvođanski Nemci na kraju Drugog svetskog rata [A dunai svábok eltűnése. Vajdasági németek a második világháború végén]. In: Zavičaj na Dunavu. Suživot Nemaca i Srba u Vojvodini. Daheim an der Donau. Zusammenleben von Deutschen und Serben in der Vojvodina. [Kétnyelvű kiállításkatalógus] Novi Sad, Muzej Vojvodine – Ulm, Donauschwäbisches Zentralmuseum, 2009. 218–222.
- JANJETOVIĆ, Zoran: Vojvođanski Nemci u oktobru 1944 [A vajdasági németek 1944 októberében]. In: Životić, Aleksandar (szerk.): Oslobođenje Beograda 1944. Zbornik radova. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2010. 185–204.
- KAČAVENDA, Petar: Nemci u Jugoslaviji 1918–1945. Institut za savremenu istoriju, Beograd 1991.
- KARAPANDŽIĆ, Borivoje: Jugoslovensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi. Cleveland 1976.
- KRALLERT, Wilfried (szerk.): Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931. (Schriften der Publikationsstelle Wien für den internen Dienstgebrauch) Wien 1943.
- MAČKOVIĆ, Stevan: Logor za Nemce u Sekiću. In: *Ex Pannonia* (8.) 2004. 16–26.
- MARIČIĆ, Slobodan: Susedi – dželati – žrtve. Folksdojčeri u Jugoslaviji. Connect & Media marketing international, Beograd 1995.
- MIRNIĆ, Josip: Nemci u Bačkoj i narodnooslobodilački pokret 1941–1944. In: Narodnooslobodilački rat i revolucija u Srbiji 1941–1945. Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972. 277–299.
- MIRNIĆ, Josip: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu. Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1974.
- MIRNICS, J.: Die Batschkadeutschen zur Zeit der ungarischen Besetzung (1941–1944). In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* (18.) 1972. 320–354.
- MÜLLER, Josef: Ein serbisches Buch über die Batschka-Deutschen im 2. Weltkrieg. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 1975/4. 260–265.
- NEĆAK, Dušan (szerk.): „Nemci” na Slovenskem 1941–1955. Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1998.
- NIKOLIĆ, Goran: Društvena obeležnja nemačke nacionalne manjine u Vojvodini u periodu 1918–1929. godine. Újvidéki Egyetem Jogtudományi Kara 1992. (magiszteri szakdolgozat)
- SCHERER, Anton: Die Deutschen und die Österreicher aus der Sicht der Serben und Kroaten. (Danubio-Suevia, Bd. 4) Donauschwäbisches Bibliographisches Archiv, Graz 1992.

- SCHERER, Anton: Irrtümer, Manipulationen und Fälschungen im neuesten Werk über die Deutschen in Jugoslawien. (Danubio-Suevia, Bd. 13) Donauschwäbisches Bibliographisches Archiv, Graz 1997.
- SEEWANN, Gerhard recenzioja Petar Kačavenda könyvéről. In: *Südostdeutsches Archiv* (36/37) 1993/1994. 196–197.
- SHIMIZU, Akiko: Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien. (Regensburger Schriften aus Philosophie, Politik, Gesellschaft und Geschichte, Bd. 5) Lit Verlag, Münster 2003.
- STEFANOVIĆ, Nenad (szerk.): Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari. Beograd 1996.
- STEFANOVIĆ, Nenad (szerk.): Ein Volk an der Donau. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien unter dem kommunistischen Tito-Regime. Gespräche und Kommentare serbischer und deutscher Zeitzeugen. Donauschwäbische Kulturstiftung, München 1999.
- SUPPAN, Arnold: Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld. (Veröffentlichungen des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Bd. 14) Oldenbourg Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1996.
- TAFFERNER, Anton: Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil. (Donauschwäbisches Archiv, Reihe III: Beiträge zur Volks- und Heimatforschung, Nr. 24) Arbeitsgemeinschaft Donauschwäbischer Lehrer im Südostdeutschen Kulturwerk, München 1974.
- WEHLER, Hans-Ulrich: Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918–1978. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1980.
- WILDMANN, Georg–SONNLEITNER, Hans–WEBER, Karl etc.: Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Stationen des Völkermords. Verfaßt vom Arbeitskreis Dokumentation in der Donauschwäbischen Kulturstiftung (München) und im Bundesverband der Landsmannschaft der Donauschwaben (Sindelfingen). München 1998.
- ŽILETIĆ, Zoran előadása a müncheni Südostdeutsches Kulturwerkben 1995. október 17-én. Közli: Grimm, Gerhard–Zach, Krista (szerk.): Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sprache. Band 2. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks; Reihe B: wissenschaftliche Arbeiten; Bd. 53) München 1995. 223–235.